

İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi

Individual and Social Exclusion Practice: Prejudice and Discrimination

Mehtap ERDOĞAN¹

*Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Public Management*

Celalettin VATANDAŞ²

Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Art and Science, Sociology

ABSTRACT

Human beings who are exposed to prejudice in different events complain about it, but they cannot stop being the operator of the event they are complaining consciously or unconsciously. Individual attitudes towards him/her; he made a rightful share of himself; has somehow returned the behavior to the constructor. This has turned into a vicious circle in life. The prejudice, which is an individual and social situation, is the subject of the study. The aim of this study is to examine the conceptual and theoretical framework of the phenomenon of prejudice. The prejudices that refer to factors such as gender, age, race, religion, physical appearance, which can be seen in our daily life, in individual and social situations, may not be seen as a problem because they are often confused. However, prejudices may also threaten social cohesion. Therefore, the issue of prejudice will emerge as a concept which is on the agenda and changes its subject in the future. In this study, the bias is discussed in the context of Turkey. The different ethnicity of our country, the formation of different religions, sometimes causes such events to happen. The research has been tried to be exemplified by examining the findings of scientific/ academic researches. As a result of these findings, it has been revealed that prejudice is mostly based on ethnic origin, elderly people, disabled individuals and sexism.

RESEARCH ARTICLE

Received: 21.04.2020

*Revision received:
07.05.2020*

Accepted: 08.05.2020

*Published online:
26.05.2020*

Key Words: Prejudice, discrimination, attitude

¹ Corresponding author:

Dr.

mehtap.ktu@gmail.com

Orcid: 0000-0002-9294-4919

² Author:

Prof. Dr.

cvatandas@nku.edu.tr

Orcid: 0000-0003-1431-3553

Bireysel ve Toplumsal Dışlanma Pratiği: Önyargı ve Ayrımcılık

Mehtap ERDOĞAN¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Celalettin VATANDAŞ²

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji

ÖZ

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Farklı olaylarda önyargıya maruz kalan insan bundan yakınmakta ancak bilinçli ya da bilinçsiz yakındığı olayın işleyeni olmaktan vazgeçememiştir. Birey kendisine yapılan önyargılı tutumlarda; kendisine haklılık payı çıkarmış; yapılan davranışı bir şekilde yapana iade etmiştir. Bu da yaşamda bir kısır döngüye dönüşmüştür. Bireysel ve toplumsal bir durum olan önyargı ve ayrımcılık çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı önyargı ve ayrımcılık olgusunun kavramsal ve kuramsal çerçevesini incelemektir. Günlük hayatımızda, bireysel ve toplumsal durumlarda her an karşımıza çıkabilen cinsiyet, yaş, ırk, din, bedensel görünüm gibi faktörleri referans alan önyargılar çoğu zaman adeta kanıksandığı için bir sorun olarak da görülmebilmektedir. Hâlbuki önyargılar toplumsal uyumu da tehdit eder duruma gelebilmektedir. Dolayısıyla önyargı konusu gündemde olan ve gelecekte öznelerini değiştirerek var olan bir kavram olarak karşımıza çıkacaktır. Bu çalışmada, önyargı Türkiye bağlamında ele alınmıştır. Ülkemizin farklı etnik yapı, farklı dinlerden oluşması bazen bu tür olaylara sahne olmasına neden olmaktadır. Bu çalışma ile önyargının ne olduğu ve nasıl oluştuğu, tutumlara etkisi ve kalıp yargı ile olan farkı ayrıntılı şekilde incelendi. Araştırma, konu bağlamında yapılmış bilimsel/akademik araştırmaların bulguları inceleyerek örneklendirilmeye çalışılmıştır. Bu bulgular sonucunda önyargının daha çok etnik kökene, yaşlı insanlara, engelli bireylere ve cinsiyetçiliğe dayalı olarak yapıldığı ortaya çıkmıştır.

Alınma

Tarihi:21.04.2020

Düzeltilmiş hali alınma

tarihi:07.05.2020

Kabul Edilme Tarihi:

08.05.2020

Çevrimiçi yayınlanma

tarihi: 26.05.2020

Anahtar Kelimeler: Önyargı, ayrımcılık, tutum

¹ Sorumlu yazar iletişim bilgileri:

Dr.

mehtap.ktu@gmail.com

Orcid: 0000-0002-9294-4919

²Author:

Prof. Dr.

cvatandas@nku.edu.tr

Orcid: 0000-0003-1431-3553

Giriş

Önyargı ve ayrımcılık toplumsal yaşam içerisinde sıkça karşılaşılan bazı olgusal durumlardır. Farklı alanlarda, farklı görünümde ortaya çıkabilmektedir. Bu konuda tarihi malzeme pek çoktur. İnsanlık tarihi birçok önyargı ve ayrımcılık olaylarına sahne olmuştur: cinsiyet, ırk, inanç ayrımı gibi. Farklı olaylarda ayrımcılığa ya da önyargıya maruz kalan insan bundan yakınmakta ancak bilinçli ya da bilinçsiz yakındığı olayın işleyeni olmaktan vazgeçememiştir. İnsan ben-sen, biz-siz ayrımını koymuş; kendi özelliklerini taşımayan birey ya da gruplara bakış açısını belirleyerek bu olayların süregelmesine neden olmuştur. Birey kendisine yapılan ayrımcı ya da önyargı gibi tutumlarda; kendisine haklılık payı çıkarmış; yapılan davranışı bir şekilde yapana iade etmiştir. Bu da yaşamda bir kısır döngüye dönüşmüştür.

Ayrımcılık ve önyargı genellikle birbiri ardına görülmekte ya da karıştırılarak birbirleri yerine kullanılmaktadır. Ancak her iki kavramda farklı durumlara işaret etmektedir. Önyargı kelimeden de anlaşılacağı gibi “önceden yargıya” varmaktır. Söz konusu burada bireyin eylemi değil, zihindeki düşüncedir. Zihinde varolan düşünce olumlu ya da olumsuz olabilir. Bireyler önyargıya genellikle olumsuz anlam yüklemekte; ancak kavram her iki özellikte de bulunabilmektedir. Ayrımcılık ise; olumsuz önyargının davranışa dönüşmesidir. Ancak her olumsuz önyargıda davranışa dönüşmez. Ayrımcılık farklı görünümde ortaya çıkmaktadır; bu bazen önyargı sahibi olduğu kişiden uzak durmaktan başlar, onu yok etmeye kadar gidebilmektedir. Bu durumu ortaya çıkaran unsurlar bireyin kültürel çevresi, ekonomik yapısı, aldığı eğitim ve en önemlisi ailedir.

Çalışmanın amacı önyargı ve ayrımcılık olgusunun kavramsal ve kuramsal çerçevesini incelemektir. Bu çalışmada bireysel ve toplumsal dışlanma pratiği olan önyargı ve ayrımcılık kavramları, konu bağlamında yapılmış bilimsel/akademik araştırmaların bulguları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tutum, Önyargı ve Kalıp Yargı

Önyargı, özellikle sosyal psikolojide yer alan; bireysel, grupsal ve toplumsal yönü bulunan bir kavramdır. Önyargının kullanıldığı alana göre tanımı değişmektedir. Önyargı en kısa anlamıyla; birey, grup ya da toplumun yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı ya da yanlış bilgi edinerek karşı tarafa (bilgi-grup-toplum) takındığı olumlu-olumsuz tutumlardır. Dolayısıyla ön yargı bir tutumdur. Tutum kelimesinin etimolojisine bakıldığında Latince’de harekete hazır anlamına gelmektedir. Tutumların davranışları etkilediği varsayılmaktadır. Pozitivizmin egemen olduğu dönemde ortaya çıkan diğer bütün bilimler gibi sosyoloji ve psikolojinin içinden yeni bir disiplin olarak çıkan sosyal psikoloji; tutumların davranışların yegâne belirleyicisi olduğu, tutumları öngörmenin davranışları öngörmek ve kontrol edebilmek olduğu ileri sürülerek tutum bilimi olarak tanımlanmıştır (Küçüker, 2007:11).

Tutum, en genel manada bireyi belli insanlar, nesnelere ve durumlar karşısında belli davranışlar göstermeye iten öğrenilmiş eğilim olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 2001:125). Ülgen’e (1995:97) göre ise; tutum öğrenme ile kazanılan, bireyin davranışlarına yön veren, karar verme sürecinde yanlılığa neden olan bir olgudur. Bir obje ya da bir olaya karşı geliştirdiğimiz tutum, eğer olumlu ise, onunla ilgili kararlarımızın olumlu olma olasılığı; eğer tutumumuz olumsuzsa onunla ilgili kararlarımızın olumsuz olma olasılığı vardır. Bir bireyin tutumları gözle görülemez fakat onun davranışlarına bakarak bir objeye ilişkin tutumu hakkında fikir sahibi olunabilir (Tavşancıl, 2002:67).

Esasen sosyal psikologlar arasında tutumun ne olduğu hakkında oldukça farklı görüşler vardır; tanımlar bir merkezde toplanmamaktadır. Bundan hareket eden Berkowitz, 30 farklı tutum tanımı belirleyerek bunları 3 grupta toplamıştır (Berkowitz, 1980:275):

- Tutum, bir değerlendirme ya da duygusal tepkilerdir.
- Tutum, bir insanın bir objeye ya da konuya karşı istekliliği ya da isteksizliğidir.
- Son olarak tutum, bilişin etkili ve sürekli çalışan bir parçasının seçkin bir topluluğudur. Böylece, bir bireyin tutumu onun bir obje ya da konuyu nasıl anlayacağıının, hissedeceğinin ve davranacağıının bir birleşimi olur.

Tutum türü olarak anlam kazanan önyargı sosyal yaşantımızda birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Önyargının varlığının toplumsal düzlemde genişliğini ifade eden birçok tanımdan birisi Budak'a aittir: "İrk, etnik, din, cinsiyet, meslek, eğitim düzeyi vb. ile tanımlanan bir grubun üyelerine yönelik çoğunlukla olumsuz düşmanca bir değerlendirme ve tutumdur" (Budak, 2000:572). Tutumlar önyargıyı meydana getiren sebeplerdendir. Tutumlar oldukça organize olmuş uzun süreli duygu, inanç ve davranış eğilimleridir. Bu eğilimler diğer insanları, grupları, fikirleri, ülkenin diğer yönlerini ya da nesnelere konu ediniz (Cüceloğlu, 1999:521). Turhan, (1983:316) tutumların oluşumunda grubun etkisinin önemini çokça vurgulamıştır.

Önyargı, sıklıkla *kalıpyargı* (stereotipler) ile karıştırılır. Önyargı ve kalıpyargı birbirinden farklı, ama birbirini tamamlayan iki kavramdır. Her ikisi de sosyal gerçekliği kabaca şematize etmeye yarayan sürecin birer ögesidir. Kalıpyargı da önyargı da insanın gerçekliğe ilişkin sosyal ve zihinsel temsillerini biçimlendirme işlevi görür. Kalıpyargılar, belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluklarını dolduran, böylece onlar hakkında karar vermeyi kolaylaştıran, önceden oluşturulmuş birtakım izlenimler, atıflar bütünü olarak zihnimizde oluşturduğumuz imgelerdir. Bu imgeler tıpkı dış dünyadaki objelerin gerçek özellikleri gibi rol oynarlar (Göregenli, 2012: 23). Kavramı ilk kez kullanan Lipmann'a (1922) göre kalıpyargılar, sosyal sınıfları betimleyen *beyindeki resimler*dir. Belirli bir grubu sevmediğini dile getirmek bir önyargıyken, o grubu sevmeme gerekçesi olarak dillendirilen, grup üyelerine yüklenmiş özellikler birer kalıpyargıdır. Kalıpyargılar bir grubun üyelerine atfedilen, aşırı genellenmiş inançlardır. *Kadınlar matematikten anlamaz, Sarışınlar aptaldır, Soğuk ülkenin insanı soğuk olur* gibi ifadeler kalıpyargıya örnek olarak verilebilir. Kağıtçıbaşı'na (1999:124) göre kalıplaşmış tutumlar belirli gruplar hakkında sahip olduğumuz bilgilerin özetidir. Az bildiğimiz bir grup hakkında tutum geliştirmek için başkalarından duyduğumuz, okuduğumuz bilgileri bir araya getiririz. Böylece geliştirdiğimiz kalıp halindeki tutum bize o grup hakkındaki kestirme yoldan bir fikir, bir bilgi verir.

Kalıpyargılar açık ve kapalı yargılar olarak sınıflandırılmaktadır. Bu ayırıma göre bazı okulların veya bir okulda bazı derslerin sadece bir cinse uygun görülmesi; örneğin ev ekonomisi derslerinin kızlar, iş ve teknik eğitimi derslerinin erkekler için olması açık kalıp yargılardır. Kapalı kalıp yargılar ise bazı davranışların veya özelliklerin belli bir cinse özgü kabul edilmesidir. Örneğin, kızların "güzelliği, zarifliği, uysallığı" ile övülmesi, "pasif, bağımlı, heyecanlı, duygusal, sübjektif, fedakâr ve verici" olarak tanımlanması, "çalışkanlık, başarılı olma, korkusuzluk, aktiflik, hükmetme, sertlik, doğru düşünme, objektiflik" vb. özelliklerin erkeklere özgü sayılması gibi (Külahçı,1989: 148).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi önyargılarda kişiselilik, kalıp yargıda ise toplumsallık vardır. Ancak önyargı ile kalıp yargı arasındaki sınır akışkan ve belirsizdir. Kısaca; önyargılar çeşitli nedenlerden dolayı topluma mal olduklarında ortaya kalıp yargı çıkmaktadır. Önyargı bireyin herhangi bir kişi ya da nesne hakkındaki şablonu, kalıp yargı ise grubun ya da toplumun şablonudur.

Tutum, Önyargı ve Kalıp Yargıya İlişkin Teoriler

Bu başlık altında incelenen teoriler esasında kişilerin davranışlarını açıklayan teorilerdir. Davranışları açıklama amacında olan teorilerden biri sosyo kültürel yaklaşımdır.

Sosyo-kültürel teori öğrenme sürecinde bireyi aktif bir bileşen olarak ele alan kuramlardan birisidir. Laura, Vygotsky'nin ileri bilinç düzeyindeki davranışların kökenini bireyin dış dünya ile kurduğu sosyal ilişki ağında aradığını belirtir (Aylar, 2012:768). Birey bu ilişki ağında çevrenin sadece bir ürünü değil, aynı zamanda çevrenin şekillenmesinde, yaratılmasında aktif olan bir öznedir. Bu diyalektik ilişki içerisinde birey öğrenmenin aktif bir bileşeni olarak ele alınmaktadır. Örneğin çocuk için öğrenme etkinliği yakınındaki insanlar ve içerisinde yer aldığı sosyal gerçeklikte başlar. Kazandıkları kavramların, fikirlerin, olguların, becerilerin ve tutumların kaynağı bu sosyal çevredir (Senemoğlu, 2004).

İnsan davranışlarını açıklayan diğer bir yaklaşım ise psikodinamik yaklaşımdır. İnsan davranışlarının anlaşılmasına yönelik dinamik yaklaşımlar ile ilgili çalışmaların başlangıcına ait izleri 19. Yüzyılda bulabilmeye başlıyoruz. Freud'dan önce Schopenhauer, Nietzsche, Hartman gibi pek çok filozof ve hekimin çalışmalarında psikanalitik düşüncenin izlerini görmek mümkün olduğu gibi Freud'dan önce bilinç ötesi (bilinçaltı) kavramından söz eden pek çok bilim adamı olduğu bilinmektedir. Freud ise o döneme değin birikmiş olan bu bilgilerden yola çıkarak dinamik psikiyatriyi (psikolojiyi) oluşturmuştur (Alper, 2003: 10). Freud'un öne sürdüğü dinamik yaklaşıma göre yüzeyde görünen belirti, bulgu, bozukluklara değil (ancak bunlar gözardı edilmeden) onların altında yatan olaylara bakmak gerekir. Freud psikodinamik ve psikanalitik terimlerini bilinçaltı psikolojisinin temel alanı olarak gördüğü yaklaşımı adlandırmak üzere aynı anlamda kullanmıştır. Zira psikanalitik yaklaşım, gözlenen normal veya anormal insan davranışlarının önemli bir bölümünün bilinçaltı süreçlerin etkisinde olduğunu, bu nedenle bu davranışların anlaşılabilmesi için bilinçaltının anlaşılmasına çalışılması gerektiğini savunur (Kesken, 2011:3501). Psikodinamik yaklaşım önyargıyı tarihsel, sosyo-kültürel ve durumsal özellikleri göz önüne almaksızın, insan doğası ile ilgili açıklamalardan hareketle ele alır.

Otoriteryen kişilik kuramları bu çalışma bağlamında incelenen bir diğer kuramdır. Otoriterlik, katılık, belirsizliğe tolerans gösterememe, bilişsel olarak kapanma ihtiyacı gibi özellikler genellikle önyargıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda ise Frankfurt Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün üyeleri Horkheimer, Marcuse, Adorno ve Fromm, Nazizmi bir kişilik özelliği olarak kavramsallaştırmışlardır. Theodor Adorno ve meslektaşları, yürüttükleri çalışmalarda bireyin, diktatörlerin ilkelerine olan itaatini bir kişilik özelliği olarak betimlemişlerdir. Otoriteryen kişilik araştırmalarının çıkış noktasını II. Dünya savaşı sırasında, özellikle Almanya'da Yahudilere karşı sürdürülmüş olan etnik soykırımın ve Nasyonal faşist eylemlerin temelinde rol oynayan faktörler ve bu tür hareketlerin dinamiklerinin incelenmesi oluşturmuştur. Otoriteryen kişilik kuramında, büyük ölçüde psikoanalitik yaklaşımın etkisiyle, çocuklukta içinde yaşanan aile ortamında-özellikle babanın otorite figürü olduğu ailelerle – karşı fikirlerini söylemesine izin verilmemiş kişilerin, bu engellemelerin daha sonra ki yıllarda dış gruplara öfke ve düşmanlık şeklinde kendini gösterdiği fikri temel alınır. Araştırmacılar, kalıplaşmış düşünce tarzının etnik merkezi (*etnosentrisizm*) yaklaşımları da içerdiğini ve saldırganlığa temel oluşturduğunu vurgulamışlardır. Önyargının sadece belirli bir grupta kurulan ilişkiden değil, genel bir zihinsel yapıdan kaynaklandığını ileri sürmüşler ve bunu 'etnosentrisizm' olarak adlandırmışlardır. Etnosentrisizm, 'kendi grubunu merkezde görüp, diğer bütün şeylerin ona bakılarak ölçülüp biçildiğini düşünen' bir bakış açısı olarak tanımlanabilir. Etnosantrik yaklaşım, kendini beğenmişlik ve gururla beslenip, kendini, kendi dışındaki her şeyden olumlu anlamda farklı ve üstün görmektir.

Otoriterlik ve önyargı, dogmatik kafa yapısının alt gölgeleri olarak görülebilir. Otoriterlik; buyruklar, katı düzenlemeler, kesinlikler, ayrıntılar, belirginlikler, denetimler, basit genellemeler, kolay çözümler, birlik ve beraberlik dünyasıdır. Bu dünyada, kuşkulara, sanatsal coşkulara, kişisel ve kurumsal özelliklere yer yoktur. Tek-biçimlilik, tek-düzelilik, tek-ruhluluk kişiyi ezer, geçer (Alkan,1983:133).

Önyargıyı, bireyin bilinçdışıdaki belirli dinamiklerin bir sonucu olarak gören ve analiz eden kuramlara psikodinamik kuramlar denir. Bu kuramlardan biri engellenme-saldırganlık kuramı ve günah keçisi anlayışıdır. Çeşitli faktörlerden kaynaklanan engellemeler sonucunda kişiler, toplumdaki bazı gruplara karşı önyargılar oluşturur ve saldırgan davranışlar gösterirler. Çocukluk dönemi boyunca aile içinde engellemeler yaşamış kişi, yetişkinlik yıllarında azınlık gruplarına karşı şiddet gösterebilir. Özellikle, ekonomik açıdan sıkıntılar yaşayan toplumlarda, toplum içindeki belli gruplar sıkıntının sorumlusu olarak görülür. Bu durum günah keçisi kavramı ile de ifade edilmektedir (Harlak; 2000: 25). Günah keçisi olayı, otoriter kişilik konusunda yer alan yansıtımdan başka bir şey değildir. Kişiler kendilerinde bulunmasından korktukları nitelikleri, *günahları*, bastırılmış duyguları, otoriteye karşı ikircikli tutumları sonucunda biriken düşmanlıkları, kendilerine karşı duydukları nefreti, kendilerinde var olduğunu sezinledikleri saldırganlık eğilimleri ve denetleyemeyeceklerinden korktukları cinsel dürtüleri *dış gruplara* yansıtırlar (Alkan; 1983: 134).

Son olarak davranışları açıklayan bir diğer kuram saldırganlık kuramıdır. Bir grup psikolog tarafından ortaya atılan engellenme saldırganlık kuramı, saldırgan davranışın daima engellenme¹ sonucu ortaya çıktığını iddia etmektedir. Bu kurama göre kişi amacına ulaştığında bir enerji boşaltımı gerçekleştirmez ise saldırganlık dürtüsü harekete geçer. Saldırganlık, engellenmeyi yaratan kaynağa yöneltilmiyorsa, yapılacak tek şey, saldırganlığı başka bir hedefe yönlendirmektir. Bu, kişi ya da eşya olabilir. Yeni hedef, herhangi bir misilleme korkusu duyulmadan saldırılacak, yani görece güçsüz ve meşru bir hedef olmalıdır.

Ayrımcılık ve Çeşitleri

Ayrımcılık; sosyal psikolojide etnik köken, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü, yaş, ideoloji, fiziksel özür vb. gibi etkenlere dayanan bir önyargı temelinde hareket etme; bu tür etkenlerden ötürü belli bireylerin veya grupların belli kaynaklara ulaşmasını kısıtlamadır (Budak, 2000:102). Yaygın kullanımda basitçe “adil olmayan davranışlar” anlamına gelen bu kavram, sosyolojide en yaygın biçimde etnik ve ırkçı ilişkileri kuramları bağlamında kullanılmaktadır. İlk sosyologlar (William G. Sumner ve Franklin H. Giddens gibi) ayrımcılığı etnosentrizmin bir ifadesi, başka bir deyişle “benzer olmayanlardan hoşlanmama” ya işaret eder bir kültürel fenomen olarak görmüşlerdir (Marshall, 1999: 50-51).

Ayrımcılık, bir grubun üye veya üyelerine, sadece o gruba karşı sahip olunan olumsuz tutumlar sebebiyle ortaya çıkan olumsuz davranışları ifade etmektedir. Yani bir Kürt’ü yalnızca Kürt olduğu için birçok haktan yoksun bırakmak, sosyo-ekonomik durumu düşük olan bireylere devlet dairelerinde zorluk çıkarmak, Alevi ya da Sünni olduğu için işe almamak gibi davranışlar ayrımcılığa örnektir. Ayrımcılık birey, grup ya da topluma karşı haksız ya da olumsuz davranışlara işaret etmektedir. Ayrımcılığın temelinde olumsuz önyargı vardır; ancak bazı durumlarda önyargı olmadan da ayrımcılık görülebilmektedir. Olumsuz önyargı sahibi olan kişiler her zaman bu tutumlarını davranışa dönüştüremezler. Olumsuz önyargının davranışa dönüşmesinin birçok sebebi vardır; ayrımcılık yapılmaması yönündeki toplum baskısı, bu tür davranışı yapmaya fırsat bulunmaması ya da yapılacak davranışın sonuçlarından çekinilmesi olabilir.

Ayrımcılığı açıklarken farklı kavramlardan söz edilmektedir. Bu kavramlar etnosentrizm, ırkçılık gibi ayrımcılığın farklı görünümülerindendir. Etnosentrizm; kişinin kendi kültürünü, dinini, etnik grubunu üstün görme, bu arada dış grupları küçük görme ve aşağılama eğilimidir. Etnosantrik davranışın bir özelliği, dış grupları reddetmenin genel bir nitelik taşımasıdır. Etnosantrik eğilimli kişi, parçası olmadığı grubu olumsuz olarak görme eğilimindedir ve insanları ilk olarak parçası oldukları gruplara göre değerlendirir. Etnosantrik

¹ Engellenme: Ortaya çıkan bir ihtiyacı doyumak üzere gerçekleştirilecek amaca yönelik davranışın dışsal etmenler tarafından bloke edilmesidir.

kişinin bir diğer özelliği, tartışmanın bağlamına göre, dış grup tanımını değiştirmesidir. Duruma göre, dış gruplar dinsizler, komünistler, zenciler ya da herhangi bir dinsel grup olabilir (Alkan, 1983:109).

İrkçilik, etnosentrik tutumun bir uzantısıdır. İrkçilik, genel olarak “kişinin diğer-bazı-ırkların kendinden daha aşağıda olduğuna dair inancı” olarak tanımlanmaktadır. İrk sözcüğü, gerçekte insan grupları arasındaki farklılıklara işaret ettiği halde, uzun süreden beri etnik veya kültürel gruplarla ilgili olarak kullanılmaktadır. Böyle bir kullanımın bir karıştırmanın sonucu olduğu, ırk gruplarının kalıtsal bağlara, etnik grupların ise sosyal ve kültürel bağlara işaret ettiği belirtilmektedir (Harlak, 2000:34).

Ayrımcılık günlük yaşantımızda maalesef sık rastladığımız olgudur. Cinsiyetinden, yaşından, etnik kökeninden dolayı işe alınmama, fiziksel özründen ötürü eğitimden daha az faydalanma ya da arkadaş çevresinde hor görülme, yakınlık kurulmak istenmeme cinsel tercihten dolayı toplum dışına atılma gibi örnekler ayrımcılığın toplumsal düzlemde somutlaşmış halidir. Burada ayrımcılığın çeşitleri ele alınacaktır. Ele alınacak ayrımcılık çeşitleri sırasıyla cinsiyet ayrımcılığı, ırk ve etnik ayrımcılık, dinsel ayrımcılık ve fiziksel görünüm ayrımcılığıdır.

Cinsiyete dayalı ayrımcılık, toplumun hemen her kesiminde yer alan kişi ve kurumların yanında anne-babaların, yakın akraba ve komşuların kız çocuklarına küçük yaşlardan itibaren erkek çocuklara olduğundan farklı yaklaşımları ile başlamaktadır (Acar vd., 1996: 6) Mesela, kız çocuklarının herhangi bir sebepten dolayı ağlamalarına göz yumulurken, aynı davranışı gösteren erkek çocuğununki bastırılır, kabul görmez. Oyuncak tercihtinde de ayrımcılık göze çarpmaktadır. Kız çocukların bebeklerle oynamaları teşvik edilirken, erkek çocukların araba, tüfek, tabanca gibi oyuncaklarla oynamaları uygun görülmektedir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılık kadın ve erkeklere uygun görülen rollerde de kendisini göstermektedir. Genelde erkekler evin dışında ve evin geçimini sağlayan, para kazanan; kadın ise ev işlerini yapan, aileye bakan kişi olarak görülmektedir (Külahçı, 1989: 49). Cinsiyete dayalı ayrımcılıkta ilk olarak; kadının ev içi çalışması değerlendirme dışı tutulmakta ya da eksik değerlendirilmektedir. İkincisi, kadın ücretli olarak ev dışında çalışsa bile ev işleri ile ilgili yükümlülükleri sürmektedir. Üçüncüsü, iş gücü piyasalarına erkek çalışanlardan çok sonra giren kadın çalışanlar, bu alanda kendileri için tanımlanmış işleri yapmak durumunda bırakılmışlardır. Böylece “kadın işi”, “erkek işi” ayrımı ortaya çıkmıştır (Acar, Ayata, Varoğlu, 1999: 6). Çalışma yaşamında cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortaya çıktığı temel alanlar, sırasıyla: 1) Mesleklere yönlendirme 2) İşe eleman alımı ve 3) Örgütlerdeki tutum, davranış ve değerlendirmeler başlıkları altında toplanabilir.

İrk ve etnik ayrımcılık çoğu zaman ayrı, bazen de aynı ayrımcılık kategorisinde değerlendirilmektedir. Böylesi bir karıştırmanın nedeni de ırk ve etnik kavramlarının kişilerce farklı tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenden ötürü ırk ve etnik ayrımcılığa geçmeden önce ırk, etnik, azınlık kavramları üzerinde durmak gerekmektedir. Güvenç'e göre (1999: 62-63), ırk diye bilinen biyolojik olgu, belli genetik özelliklerin belli toplum gruplarında yoğunlaşması anlamına gelir. İrklar arasında çeşitli özelliklerin dağılımında derece farkı vardır. İrklar aynı türün (insan türünün) alt gruplarıdır. Görünüş bakımından farklı olan ırklar genetik bakımından akrabadırlar.

Azınlık grupları ve etnik azınlıklar bazı yazarlarca aynı anlamda (Giddens, 2000:225), bazılarında ise farklı anlamda (Türkdoğan, 1999:104-108) kullanılmıştır. Azınlık grupları (ya da etnik azınlıklar) sosyolojide yaygın olarak kullanılırlar. Sosyolojide, bir azınlık grubun üyeleri, nüfusun çoğunluğuna göre dezavantajlıdırlar ve bir grup dayanışmasına, birbirlerine ait olma duygusuna sahiptirler. Önyargı ve ayrımcılıkla deneyimi, ortak bağlılık ve çıkar duygularını güçlendirmektedir. Azınlık grupları genellikle fiziksel ve toplumsal olarak toplumun genelinden yalıtılmışlardır. Bunlar belirli semtlerde, ülkede ki belirli kentlerde ya da bölgelerde yoğunlaşma eğilimi gösterirler. Çoğunluğa dâhil olanlarla, azınlık grubun üyeleri ya da değişik

azınlık grupları arasındaki evlilikler oldukça azdır ve azınlıklar içindeki evlilikler kimi zaman, kendi kültürel kimliklerini canlı tutmak için endogamiyi (grup içindeki evlilik) özendirirler (Giddens,2000: 225-226). Konu bağlamında Şehnaz Işık'ın (2012) araştırması da örnek olarak hatırlanabilir. Işık, Cumhuriyet Üniversitesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırması ile Almanlar hakkındaki görüş ve kanaatleri tespit etmiştir. Araştırmanın bulgularına göre öğrencilerin Almanları 'akıllı' ve 'disiplinli' bulma oranı yüksektir (Işık, 2012: 170-175).

Bu bağlamda Uygun'un yine üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği araştırma da örnek olarak dikkate alınabilir. Araştırma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ile sınırlıdır. Üniversitenin farklı birimlerinde okuyan 282 öğrenci örneklem olarak seçilmiştir. Gençlerin Alevî, Kürt, Çingene ve Türk kimlikleri hakkındaki görüşleri, toplumsal sorunların temelinde yatan nedenler hakkında bilgi vermektedir (Uygun, 2006: 9-14). Farklı uluslara, toplumlara ve kesimlere ilişkin değerlendirmeler esasen öteki algısıyla ilgilidir. Bugün sosyal bilimlerde önemli ve öncelikli bir konu haline gelmiş olan öteki kavramı bu çalışma kapsamında değerlendirilmemiştir.

Ülkemiz bilindiği üzere karmaşık bir toplumsal yapıya sahiptir. Birçok etnik yapıyı yüzyıllardır bir arada barındırmaktadır. Son yıllarda Türk-Kürt ayrılığı meselesi hakkında hâlihazırda dondurulmuş bir süreç yaşansa da bu konuda birçok kişi farklı yaklaşımlarda bulunmaktadır. "Güney Doğu Anadolu'nun Sorunları Nelerdir: bir Alan Çalışması" başlıklı makalesinde Ayhan Mutlu (Türkdoğan, 1999: 81-91) bu bölge insanının gerçek meselesinin ekonomik nitelikli olduğunu ve uzun yıllar "Devlet İhmali" nedeniyle bu bölge insanının hâlihazırda devletten yatırım yapmasını beklediğini ortaya koymuştur. Ona göre bu bölgemizin sorunu kimlik sorunu (Türk-Kürt) değil, açlık ve işsizlik sorunudur. Etnik gruplara yönelik özellikle batıda üç noktada ayrıcalık görülür: eğitim, iş alanı ve yerleşimde (Bir zencinin eğitim, iş alanı ve yerleşimden, bir beyaz gibi faydalanamaması, bu alanlarda onlara kota konulması gibi). Mutlu'ya göre ülkemizdeki etnik yapılara bu türden hiçbir etnik ayrımcılık yapılmamıştır. Etnik kültürün (Kürt'ün) göreceği bir meslek, oturacağı bir yer, okuyacağı bir eğitim kurumu toplum tarafında önceden belirlenmiş değildir.

Tarihte en çok karşılaşılan dinsel hoşgörüsüzlük türü, kişilerin ve toplumların kendileriyle aynı dinden olmayanlara karşı gösterdiği hoşgörüsüzlük türüdür. Bu hoşgörüsüzlük türünün tarihsel zemini, genellikle dinlerin doğma ve benimsenme süreçleri içinde yaşanan olaylarla yakından bağlantılıdır. Yani, bu hoşgörüsüzlük türünün, bir dinin herhangi bir topluluk tarafından benimsenme süreci içinde, başka dinlerden olanlarla yaşanan çatışmalardan ötürü, başka dinler konusunda topluluğun hafızasına, kolektif hafızaya yerleşen ve kendini sarsılmaz önyargılar şeklinde açığa vuran nefret duygularıyla ilişkisi vardır (Yürüşen, 1996: 25).

Din üzerinden yapılan ayrımcılık ülkemizde oldukça önemli bir sorundur. Anadolu topraklarında binlerce yıl farklı dini kimlikler bir arada yaşamıştır. Günümüzde ise devletin bir dini hukuki metinlerde tanınmasa bile halkın büyük bir çoğunluğunun İslam dinini benimsediği bilinmektedir. Farklı dini gruplara ayrımsız bir şekilde davranmak ve dini gruplara eşit muamele etmekle görevli olan, günümüzde kamu otoritesidir.

Türkiye'de dinsel ayrımcılığın çoğu zaman maalesef bizzat devlet tarafından, bazen de devletin göz yumması ile bazı toplum kesimleri tarafından gerçekleştirildiğini ve bu anlamda yakın dönem tarihimizin dinsel ayrımcılığın bol bol örnekleriyle karşılaşılabilen bir tarih kesitini oluşturduğunu görüyoruz. Bu noktada hatırlanabilecek il örneklerden birisi Müslüman olmayan kesimlere yönelik ayrımcılıktır. Varlık vergisi ve sonrasında yaşananlar ise yakın dönem tarihimizde bir kara leke olarak durmaktadır. Müslüman olmayan kesimlere yönelik ayrımcılık ile ilgili olarak 6-7 Eylül olayları da hatırlanması gereken önemli örneklerden birisidir.

Ayrımcılık denilince ilk akla gelen ırk, din-mezhep ve cinsiyet ayrımcılığıdır. Engellilere yönelik ayrımcılık ise son dönemlerde literatüre girmiştir. Engelli insanlar

görünümlerinin normal insanlardan farklı olmasından dolayı farklı tutumlarla karşılaşabilmektedirler. *İlkokul öğrencilerinin zihinsel engelli yaşlılarına karşı tutumu* adlı araştırma da Aksütoğlu (1997) bu konuya değinmiştir. Araştırmada, kaynaştırma eğitiminde bulunan öğrencilerin zihinsel engelli yaşlılarına karşı tutumlarının, bu eğitimde bulunmayanlardan daha olumsuz olduğu görülmüştür. Yani, engelli olan ve olmayan öğrencilerin birlikte eğitim almalarının tutumları olumsuz yönde etkilediği söylenebilmektedir. Günümüzde kaynaştırma eğitimlerinin önemi vurgulanmaktadır. Fakat bu eğitimlerde eğitimcilerin de tutumu çok önemlidir. Engellilerin maruz kaldığı dışlanma pratikleri hakkında bir başka çalışma da Altuntaş ve Doğanay (2017)'a aittir. Yapılan bu çalışmada engelli kadınların, kadın ve engelli olmaktan dolayı çifte baskı ile karşılaştıkları ve bu baskıdan dolayı çoklu dışlanma süreçleri yaşadıkları tespit edilmiştir.

Bedensel görünüm ve durumla ilgili ayrımcılıklar özellikle çok kültürlü toplumlarda kıyafet, genellikle, en ateşli ve uzun tartışmalara neden olan kavramlardan biridir. Kültürel kimliğin kesin ve görünür bir simgesi olan kıyafet bireyler için çok önemlidir; aynı zamanda aynı sebeple de geniş toplum içinde her türlü korkunun sebebi de olmaktadır (Parekh, 2005: 310). Çünkü kıyafet mensup oldukları grupların bir tür simgesidir de. Bizler genelde var olduğumuz grubun kültürel kalıplarıyla yaşarız. Bu kültürel kalıplar içinde kıyafet, saç biçimleri de vardır. Hoşgörüsüzlüğün olduğu bir toplumda çoğunluğun altında azınlıklar sürdürdükleri bu tür yaşam biçimleriyle zaman zaman ezilmektedirler. Başörtüsü, sakal uzatmaya getirilen yasaklar bu türden ayrımcılığa girmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Önyargı, bu araştırmada da açığa çıktığı gibi insanın bilmediği, tanımadığı kişi, grup, toplum ya da nesnelere karşı takındığı tutumlardır. Bireyler bilmediklerine karşı her zaman tedirgin yaklaşır, ona alışması zor olur. Bu yüzden de insanlar tanıdıkları bildikleri ile yetinmeye çalışır, hayatında farklılık istemez; çünkü her yenilik hayatında bir farklılığı ve uyum sürecini gerektirir. Oysa insanlar herhangi bir şey hakkında hemen fikir sahibi olmak isterler. Bu yüzden de çevreden bilgi edinirler. Asıl bilgi kaynağı ile iletişim kurmazlar ve çoğu zaman yanlış bilgi edinerek önyargıya sahip olurlar.

Bir toplumda çoğunluğun bir grup ya da millet hakkında sahip olduğu genel yargılara stereotipleme demiştik. Ulaşılan araştırmalardan elde edilen verilere göre de ülkemizde grup ve toplumlara ilişkin stereotiplemeler olduğunu gördük. Toplumumuzun yaygın adetlerinde büyüklere saygı olmasına rağmen; TV'de ve çevremizde yaşlı insanların *bunak, cahil, pinti vb.* olarak sıkça görüldüğü de bir gerçektir. Zihinsel engellilere karşı olumsuz tutumları ortadan kaldırmak için yapılan bir eğitim programında da görülmüştür ki; bu eğitim olumsuz tutumu daha da çok pekiştirmektedir. Sebepleri farklı da olsa, genel olarak engellilere önyargılı yaklaşılmaktadır.

Toplumda birçok kişi önyargı ve stereotipleme ayrımını bilmemektedir. Açıklandığı gibi önyargı bizim kişisel ilişkilerimizde daha çok ortaya çıkan bireysel, tek kişi ya da nesne hakkında ki olumlu-olumsuz tutumumuzdur. Yani Ayşe hakkındaki olumlu-olumsuz düşüncelerimiz (güzel, akıllı, kısa vb.) önyargı; Ayşe'nin mensup olduğu gruba ilişkin (mesela Lazlık) düşüncelerimiz stereotiplemedir. Günlük ilişkilerimizde, arkadaş çevremizde mesela şöyle bir cümleyi sıkça duyabiliriz: *Ahmet çok tembel, günü gününe yaşıyor, yarını hiç düşünmüyor. Çingene değil mi, başka ne beklenir!* ya da *Ayşe komşu; iyi, hoş ama çok pis, geleli kaç sene oldu, Arap özelliğini hala yitirmemiş!* gibi. Görüldüğü gibi kişi bazında ki değerlendirmeler aslında onların bağlı oldukları gruplara ilişkin stereotiplemelere göndermede bulunabilmektedir.

Önyargı, aslında kelime olarak ta olumsuz anlam taşımaktadır. Bu yüzden de kişiler *ben önyargılı değilimdir* derler. Oysa her insanın diğer insanlar, gruplar, toplumlar ya da nesnelere

hakkında birtakım değerlendirmeleri vardır, olmak zorundadır da. Çünkü biz insanlar dünyadaki her şeyle (konu olanla) birebir, iletişim kurarak onun hakkında bilgi edinmeyiz. Bu nedenle bazı şeyler hakkında sadece bir fikrimiz ve değerlendirmemiz olacaktır. Ancak burada değerlendirmemizin dozu önemlidir. Her şeyin *aşırısı zarar* gibi bir deyimden yola çıkarak, düşünce ve tutumlarımızın olumsuz ve aşırısı zarar getirebilir; ayrımcılığa neden olabilir.

Ayrımcılık araştırmada açıklandığı gibi; olumsuz önyargının davranışa dönüşmesidir. Bu bulgular sonucunda önyargının ve ayrımcılığın daha çok etnik kökene, yaşı insanlara, engelli bireylere ve cinsiyetçiliğe dayalı olarak yapıldığı söylenebilir. Bu nedenle, özellikle dezavantajlı grupların önyargı ve ayrımcılığa maruz kaldığı göz önünde bulundurulmalı ve ayrımcılığa karşı pozitif ayrımcılık gibi politikalarla karşılık verilmelidir.

Kaynakça

- Acar, B., Ayata, G.A., Varoğlu, D., (1999). *Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye’de Eğitim Sektörü Örneği*, Ankara: T.C. Başbakanlık Yayınları.
- Aksütoğlu, O., (1997) *İlkokul Öğrencilerinin Zihinsel Engelli Yaşlıtlarına Karşı Tutumu*. (Yayınlanmamış tez) E.Ü., İzmir.
- Alkan, A., (1983). *Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Alper, Y., (2003). *Psikanaliz ve Aşk*. İstanbul: Çizgi Yayınevi.
- Altuntaş N., ve Doğanay G. (2017). Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon’da Engelli Kadınlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Vol.20, 1-48.
- Aylar, E., (2012). Bir Örnek Olay İncelemesi: Sosyo-Kültürel Teori Bağlamında Geleceğe Yönelik Hedefler ve Öz-Düzenleme. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20 (3), 767-782.
- Berkowitz, L., (1980). *A Survey of Social Psychology*, USA, Holt, Rinehart and Winston.
- Budak, C., (2000). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Cüceloğlu, D., (1999). *İnsan ve Davranış*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demirel, Ö. (2001). *Eğitim Sözlüğü*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayıncılık.
- Göregenli, M., (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık. K. Çayır ve M. A. Ceyhan (der), *Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Güvenç, B., (1999). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harlak, H., (2000). *Önyargılar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Işık, Ş., (2012). Kültürlerarası İletişim Bağlamında Cumhuriyet Üniversitesi’ndeki Gençlerin Almanlara Yönelik Kalıp Yargıları. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36 (2).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar; Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kesken, J. (2011). Örgütsel İşlev Bozukluklarına Psikodinamik Yaklaşım ve Niteliksel Bir Araştırma Yöntemi Olarak Psikanaliz. *Journal of Yaşar University*, 21(6).
- Küçüker, A., (2007). *Gençlerin Siyasal ve Kültürel Tutumları -Ankara Örneği-*. (Y. Lisans tezi). Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Külahçı, Ş.G., (1989). İlkokul Türkçe Kitaplarında Cinsiyet Ayrımcılığı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1).
- Marshall, G., (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Parekh, B., (2000). *Çok Kültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. (çev: B.Tanrıseven), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Senemoğlu, N., (2004). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim; Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Turhan, M. (1983). *Cemiyet İçinde Fert*. İstanbul: M.E.B.
- Türkdoğan, O., (1999). *Etnik Sosyoloji*. İstanbul: Timaş yayınları.
- Uygun, S., (2006). Üniversite Gençlerinin “Öteki” Kimliklere İlişkin Önyargıları. *Akademik Araştırmalar Dergisi, 8 (29)*.
- Ülgen, G. (1995). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Lazer Ofset Matbaa Tesisleri
- Yürüşen, M. (1996). *Etnik Sosyoloji*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.